

СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ УЧНІВ

УДК 159. 922.8

ШТИХ І.І.

старший викладач кафедри психології
Мукачівського державного університету,
м. Мукачево

Розкривається зміст поняття спрямованості особистості як психічної властивості, в якій виражаються потреби, мотиви, світогляд, настанови, цілі життя й діяльності. Показано місце спрямованості в структурі особистості. Здійснено теоретичний аналіз проблеми і представлені результати власного дослідження впливу спрямованості особистості учнів на їх психічні стани в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Ключові слова: *особистість, спрямованість, мотиви, настанови, психічні стани, детермінанти станів.*

НАПРАВЛЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ УЧАЩИХСЯ

Раскрывается содержание понятия направленности личности как психического свойства, в котором выражаются потребности, мотивы, мировоззрение, установки, цели жизни и деятельности. Показано место направленности в структуре личности. Осуществлен теоретический анализ проблемы и представлены результаты собственного исследования влияния направленности личности учащихся на их психические состояния в учебно - воспитательном процессе общеобразовательной школы.

Ключевые слова: *личность, направленность, мотивы, установки, психические состояния, детерминанты состояний.*

Процес реорганізації системи освіти характеризується переходом на особистісно – орієнтовану модель взаємодії її суб'єктів в цілісному педагогічному процесі, що актуалізує проблему впливу навчання й виховання на становлення особистості учня. Складна система в навчальному процесі, що утворюється через навчальну взаємодію педагога й учня, що спілкуються, характеризується спільністю мети даної взаємодії. Міцність такої взаємодії залежить від якості встановленого психологічного контакту, який визначається ідентичними психічними станами й спільністю соціальних настанов всіх учасників взаємодії.

Психолого – педагогічні проблеми в галузі освіти є предметом досліджень таких психологів як Г.С.Костюк, Я.Л.Коломінський, Н.В.Кузьміна, Б.Ф.Ломов, А.О. Реан, М.Г.Рогов, О.О.Прохоров та ін. Увага дослідників спрямовується на соціально – психологічний аспект навчання й виховання, проблеми соціальних мотивів освіти, самовизна-

чення, на розробку й удосконалення методів активного соціально – психологічного навчання. Проводиться соціально – психологічне вивчення особистості учня, навчальних груп; досліджуються масові психологічні явища в системі освіти. При цьому можна констатувати лише окремі роботи, в яких досліджуються взаємовідносини смислових складових свідомості й психічних станів, роль свідомості в детермінації психічного стану, механізми смислоутворення, закономірності виникнення й зміни психічних станів та їх регуляцію.

Метою статті є представлення результатів дослідження проблеми особливостей психічних станів та спрямованості особистості учнів різних вікових груп в навчально – виховному процесі загальноосвітньої школи. Припускається, що вирішення даної проблеми дасть можливість визначити й мобілізувати якісно нові можливості підвищення ефективності навчально – виховного процесу в системі середньої ланки освіти.

У працях Л.І. Божович, С.Л. Рубінштейна та К.К. Платонова в якості вищого рівня структури особистості розглядається спрямованість – психологічний «стрижень» особистості та інтегруюча основа діяльності, яка закладає систему відносин людини зі світом і до світу, визначає основні лінії поведінки, систему цінностей і поглядів, позицію в житті і світогляд особистості. Спрямованість особистості впливає на всі сфери діяльності людини, включаючи профільне і професійне самовизначення.

Л.І. Божович визначає спрямованість як систему стійких домінуючих мотивів [2]. У контексті даного підходу зріла особистість організовує власну поведінку в умовах дії кількох мотивів; обирає цілі діяльності і за допомогою спеціально організованої мотиваційної сфери регулює свою поведінку таким чином, щоб небажані мотиви, бодай і дуже сильні, були пригніченими. Формування особистості ґрунтується на розвитку мотиваційної сфери, що представляє собою єдину динамічну систему, всі елементи якої взаємопов'язані. В результаті цих процесів виробляється певна стратегія поведінки. У ній відбивається головна характеристика особистості – її спрямованість, яка визначається сукупністю стійких і домінуючих мотивів. Структуру спрямованості складають три групи мотивів: гуманістичні, особистісні, ділові. Гуманістична (суспільна) спрямованість починає формуватися в ранньому дитинстві. Особистісна спрямованість є не віковою характеристикою, а наслідком особливостей виховання. Головним механізмом формування соціальної спрямованості є вихо-

вання. Спрямованість складається як внутрішня позиція особистості по відношенню до соціального оточення, до окремих об'єктів соціального середовища.

Змістовним до визначення спрямованості є підхід В.М. М'ясищева, який в поняття спрямованості особистості включає цілі, мотиви, інтереси, ідеали, переконання і розглядає спрямованість як стійку домінуючу систему мотивів, визначальну вибірковість відносин, активність людини, сенс її життя [7].

Б.І. Додонов, критикує визначення спрямованості вищезазваної школи, яке пов'язує спрямованість з домінуванням одних мотивів над іншими, з їх стійкою ієрархією, і дає своє визначення спрямованості особистості. Він вважає, що мотиви – це лише «форми прояву все тих же потреб, інтересів», тобто вони утворюють спрямованість за допомогою зв'язку її компонентів, а не їх сутнісних характеристик [3]. Б.І. Додонов називає спрямованістю деякі особливості переживань людини в їх взаємному зв'язку, характер її емоційного настрою. Він намагається знайти єдину характеристику спрямованості як специфічного особистісного утворення, що представляє структуру «потреб певного роду». Автор відзначає незадоволеність трактуванням спрямованості як ієрархії мотивів і намагається обґрунтувати діалектичний підхід до розуміння потреб: «... ми повинні усвідомити потреби не тільки як «запит» організму або особистості до об'єктивного світу, але й як їх вимога від самих себе певної похідної – «діяльності». Б.І. Додонов справедливо вказує на важливість характеристики емоційних станів людини при вивченні спрямованості [3].

У сучасній психології психічні стани є активно досліджуваним явищем. У цьому контексті окремий інтерес представляють роботи про вікові особливості психічних станів. Даній проблемі присвячені дослідження семантичних просторів станів в ході вікового розвитку суб'єкта (Д.О.Прохорова); вивчення типових станів молодших школярів (С.В.Велієва, Г.Н.Генінг, Ю.Є.Сосновикова та ін), підлітків (Н.В.Ванюхіна, М.О.Колосова), студентів (Т.М.Васильєва, М.В.Жіжіна та ін.)

Специфіки прояву психічних станів у навчальній та педагогічній діяльності торкаються роботи, присвячені вивченню впливу психічних станів на мотивацію в навчальній і професійній діяльності (Т.М.Васильєва, О.В.Гаврилова, М.Г.Рогов); психічних станів школярів в процесі навчальної діяльності із застосуванням комп'ютера (А.Є.Сережкина), при сприйнятті експозицій (Г.Т.Шавалієва); синдрому «емоційного вигоран-

ня» вчителя (Г.Ш.Габдреева, І.В.Зеленова, Т.В.Форманюк), а також саморегуляції психічних станів школярів, студентів і педагогів (Г.Ш.Габдреева, О.О.Прохоров).

При розгляді проблеми психічних станів, привертається увага до істотних фактів психічного життя і прояснюється розуміння людської психіки в цілому. Психічний стан як самостійну категорію виділив В.М.М'ясищев, але перша основна спроба теоретично узагальнити проблему психічних станів була здійснена М.Д. Левітовим [5;7]. Розглядаючи психічні стани, В.М.М'ясищев вважав їх тонутом нервової системи. Він писав, що під станом він розуміє загальний функціональний рівень (тонус), на тлі якого розвивається психічний процес. Тобто, йдеться про різні рівні активізації мозку, які сприймаються як різні стани: сон – бадьорість, збудження – гальмування тощо.

Ю.Є. Сосновикова [10] визначає психічний стан як конкретне визначене співвідношення і взаємодію компонентів психіки за певний період, як тимчасовий стан психіки. Вона зауважує, що стан – це компонент психіки і що поняття психічних станів повинно враховувати все, що в даний відрізок часу відбувається у психіці людини. Тоді можна поставити знак рівності між психічними станами і діяльністю психіки.

На основі теоретичного аналізу можна зробити висновок, що існує величезна кількість різноманітних психічних станів. Розглядати будь – який психічний стан в «чистому» вигляді, щоб класифікувати його, не зовсім логічно через багатомірність психічних станів. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що доцільно розглядати певні психічні стани з погляду їх оптимальності певній діяльності, яка притаманна різним періодам психічного розвитку. Тому ми виділили психічні стани у школярів, які найчастіше спостерігаються в навчально – виховному процесі. Умовний розподіл цих психічних станів на позитивні і негативні обумовлено адекватністю чи неадекватністю психічних станів навчальній діяльності. Так, до поширених позитивних, чи адекватних навчальній діяльності, психічних станів та емоціям школярів відносяться: зацікавленість, подив, радість, веселощі, натхнення, приязність тощо. До поширених негативних, чи неадекватних навчальній діяльності, психічних станів і емоцій школярів відносяться: втома, страждання, гнів, страх, сором.

Психічні стани школярів зумовлюються дією зовнішніх і внутрішніх детермінант. В залежності від того, який вплив мають ці детермінанти, психічні стани можуть бути адекватними або неадекватними навчальній діяльності. Коли

в умовах навчального процесу виявиться стан пасивності і розсіяності, то, при відсутності, звичайно, хвороби, цей стан є неадекватним завданню навчальної діяльності. З'являється пасивно-байдуже ставлення до навчальної діяльності й до себе, що проявляється в непевненості в своїх силах, почутті неповноцінності. Ці стани є наслідком умов розвитку і виховання особистості і, як ми допускаємо, спрямованості особистості школяра. Тому особливо слід звернути увагу на фактор спрямованості, що впливає на психічний стан школярів. На виникнення психічного стану учня, що перебуває в навчальному процесі, впливають його мотиви, потреби, інтереси, бажання, схильності – все те, що можна віднести до структури спрямованості особистості школяра.

Отже, спрямованість є внутрішньою детермінантою психічних станів досліджуваної нами категорії школярів. До зовнішніх детермінант відносяться біологічні умови (голод, спрага, контраст температур і т.д.); хімічний вплив (ліки, ароматичні речовини і т.д.); соціальні умови (розвиток особистості в суспільстві, технічний процес і т.д.); педагогічні умови (внутрішньо-сімейні відносини, стиль сімейного виховання, вплив шкільного оточення і педагога). Як зовнішню детермінанту можна виділити настанови вчителя, які переломлюючись через настанови учня, стають механізмом виникнення психічних станів учнів в навчальному процесі.

За методикою В.Смекала – М.Кучера, адаптованою до української вибірки, серед молодших школярів виявлено, що більша частина опитуваних виявляє спрямованість на задачу (41%), далі – спрямованість на взаємодію (35%) і на останньому місці – спрямованість на себе (24%). Цей результат зумовлений психологічними особливостями розвитку молодшого школяра, який зосереджений на навчанні як провідній діяльності, й саме навчальна діяльність є джерелом його позитивних емоційних станів. Успішні досягнення викликають позитивні емоційні стани, неуспіх сприяє виникненню негативних психічних станів.

Психічні стани школярів досліджувались нами за методикою О.О.Прохорова (кольорово – малюнковий тест). Актуальні психічні стани ми розділили на позитивні (зацікавленість, радість і др.), негативні (втома, гнів і др.) та амбівалентні (мрійливість, образа і др.). Виявлено, що у молодших школярів в навчальному процесі беруть верх стани активності (червоний колір), радості (жовтий колір), бадьорості (блакитний колір), зацікавленості і зосередженості (зелений колір), тобто переважають позитивні емоційні стани. Слід

підкреслити, що загальна характеристика психічних станів цього віку буде зв'язана із їх швидкою зміною, підвищеною збудливістю, рухливістю і поруч з цим, їх нестійкістю внаслідок слабкості і втомлюваності. Результати бесід з молодшими школярами допомогли встановити, що на їх психічний стан впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх факторів можна віднести, по-перше, учіння, як основний вид діяльності молодших школярів, а також взаємодія з учителем, котрий організовує учбовий процес у відповідності із своїми цільовими настановами; по-друге, впливає те, як школяр зумів адаптуватися в школі, як склалися його стосунки з однокласниками і вчителем; по-третє, стиль сімейного виховання, сімейні відносини створюють той психічний стан, з яким дитина приходить до школи. До внутрішніх чинників ми віднесли внутрішні настанови школяра, що входять до складу спрямованості особистості, серед яких, як ми виявили, переважає спрямованість молодшого школяра на задачу.

Результати визначення спрямованості особистості підлітка демонструють приблизно однакову кількість виборів за всіма напрямками: у 32% опитуваних спрямованість на себе; у 33,5% – спрямованість на взаємодію; у 34,5% – спрямованість на задачу. Можливо підлітки знаходяться в ситуації вибору і внутрішня мотивація їх недостатньо сформована, що зробити правильний життєвий вибір. Звертають на себе увагу результати з виявлення психічних станів підлітків. У цьому віці діти переживають як позитивні (45%) психічні стани, так і негативні (48%), часто з переважанням саме негативних станів. Цю обставину можна пояснити, по-перше, особливостями даного вікового періоду, що відноситься до внутрішнього фактору виникнення психічних станів. Відомо, що одна з найважливіших особливостей підліткового періоду – бурхливий фізичний і статевий розвиток, який підліток усвідомлює і переживає. В зв'язку з цим у цьому віці спостерігається різка зміна настрою, підвищена роздратованість, різкість, що впливає на психічний стан підлітка. По-друге підліток включається в нову систему відносин спілкування із дорослими і однолітками, займаючи серед них нове місце, виконуючи нові функції. Ця обставина відноситься до зовнішнього фактору виникнення і переважання психічних станів. Порівняно з молодшим школярем, підліток має встановлювати відносини не з одним, а з багатьма вчителями, враховуючи особливості їх особистості і вимог (іноді суперечливих). Все це визначає зовсім іншу їх позицію по відношен-

ню до вчителів і вихователів, роблячи їх більш самостійними. Це відображається і на психічних станах, які виділяють підлітки в себе на високому рівні: активність, бадьорість, хвилювання, труднощі і т. д.

Середнє значення вираженості психічних станів підлітків дозволяє сказати, що в підлітковому віці психічні стани мають високий (41%) і середній (32%) рівень проявів, тобто, проявляються або сильно, або в середньому ступені у більшості респондентів. Слабкі прояви психічних станів відмічають приблизно 27% опитаних підлітків. Таким чином, психічні стани у підлітків в основному проявляються на високому і середньому рівні.

При порівнянні у відсотковому співвідношенні високого, середнього і низького рівнів виявлення психічних станів старшокласників спостерігається наступне. Психічні стани старшокласників виражені в основному на середньому і низькому рівнях. Більшість учнів старших класів відчувають появу своїх станів на низькому рівні (39%), на середньому (42%) і тільки 19% – на високому рівні. В старшокласника період бурхливого фізичного і статевого розвитку завершується і йде на спад. В порівнянні з підлітком поведінка старшокласника спокійніша й послідовна. Різноманітні ситуації вже не викликають неадекватних емоцій, різку зміну настрою і т. д. Це відображається на вираженні психічних станів: психічні стани з високого рівня перемістилися на середній і низький рівні.

Порівнюючи прояви позитивних і негативних психічних станів старшокласників, ми виявили, що позитивних станів значно більше, ніж негативних. Прояв позитивних станів в старшокласників значно перевищує прояв негативних станів. Даний факт можна пояснити з точки зору вікової ситуації розвитку. Соціальна ситуація розвитку визначається необхідністю самовизначення, вибору життєвого шляху. Вибір професії стає психічним центром ситуації розвитку старшокласників, створюючи в них своєрідну внутрішню позицію. Нова соціальна позиція старшокласника змінює для нього значність навчання, його завдань, мети, змісту дослідження і психічних станів таким чином, психічні позитивні стани старшокласників переважають над негативними.

Аналіз результатів проведеного нами дослідження спрямованості особистості старшокласників за методикою В.Смекала – М.Кучера показав, що дуже чітко домінує спрямованість на себе – 48, 3 % опитуваних, далі – на взаємодію – 31 % опитуваних, і на останньому місці – спрямованість на

задачу (20, 6 % відповідей). Отримані дані дають підстави вважати, що для старшокласників важливою залишається власна особистість, корисливі інтереси, мотиви власного добробуту, прагнення до особистої першості, престижу. Юнак найчастіше буває зайнятий сам собою, своїми почуттями і переживаннями і мало реагує на потреби людей навколо себе. У навчанні бачать насамперед можливість задовольнити свої домагання. Можливо сама оцінка для таких дітей важить більше, ніж міцні знання.

Той факт, що ділова спрямованість знаходиться за результатами дослідження на останньому місці (20,5 % респондентів) говорить про те, що сучасні старшокласники недостатньо визначились щодо свого майбутнього, прикладають недостатньо зусиль до навчання, про до речі свідчить низький показник по когнітивним життєвим смислам за методикою В.Ю.Котлякова. Ймовірно старшокласники не бачать прямого зв'язку між успішністю навчання в школі і своїми можливостями реалізуватись у житті.

Таким чином, за результатами проведених досліджень, ми можемо припустити, що спрямованість особистості школяра може виступати фактором, що зумовлює його психічні стани в процесі навчання в загальноосвітній школі. У молодших школярів в умовах навчання переважають позитивні емоційні стани і спрямованість особистості на задачу; у підлітків приблизно рівномірно розподілені напрями спрямованості і психічні стани мають тенденцію до негативних; старшокласники спрямовані переважно на себе, і в них значно зростає кількість позитивних емоційних станів. У старшокласників підвищена мотивація цілепокладання, що процесі навчання, що й супроводжується сприятливими внутрішніми переживаннями, позитивними емоціями.

Наше дослідження доводить, що у складі детермінант психічних станів учнів загальноосвітніх шкіл панівна роль належить спрямованості особистості. Спрямованість особистості учня визначає знак і модальність його психічних станів, а також вікові особливості їх перебігу. Психічні стани перебувають у корелятивному зв'язку із спрямованістю особистості.

Література

1. Абульханова – Славская К.А. Стратегия жизни / К.А.Абульханова – Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – СПб. : Питер, 2009. – 400 с.

3. Додонов Б.И. Эмоции как ценность / Б.И.Додонов. – М. : Полииздат, 1978. – 272 с.
4. Зубова Л.В. Методики изучения социальной направленности личности дошкольников и младших школьников: учебное пособие для студентов, психологов, социальных педагогов / Л.В.Зубова. – Изд-во ООИПКРО: Оренбург, 2005. – 179 с.
5. Левитов, Н. Д. О психических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – М., 1964.
6. Максименко С.Д. Генезис существования личности / Сергей Дмитриевич Максименко. –К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
7. Мясищев В.Н. О взаимосвязи общения, отношения и отражения как проблеме общей и социальной психологии // Социально – психологические и лингвистические характеристики общения и развития контактов между людьми: Тезисы симпозиума / В.Н. Мясищев. – Л.: 1970. 1– 3. XII.
8. Прохоров А. О. Роль психических состояний в учебной деятельности / Прохоров А. О. // Вопросы психологии. –1996. –№ 4. – с. 33 – 43.
9. Сосновикова, Ю. Е. Психические состояния человека, их классификация и диагностика: пособие для студентов и учителей / Ю. Е. Сосновикова. – Горький : ГГПИ им. А.М.Горького, 1975.– 118 с.
10. Шаров А.С. Психология переживания: природа, механизмы, феномены // Мир психологии / А.С.Шаров. – 2004. – № 1. – С. 214–226.

The content focus of the concept of personality as mental properties, which are expressed needs, motivation, philosophy, guidelines, objectives and activities of life. The place focus on the structure of personality. The theoretical analysis of the problem and the results of its own research on the impact of individual students focus on their mental states in the educational process in secondary schools.

Keywords: *identity, orientation of the individual, motivation, attitudes, mental states, states determinants*